

Nigar Zeynalova

Azərbaycan Dillər Universiteti

Pedagogika kafedrasının müdiri,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: nigarzeynalova777@gmail.com

Rəyçilər: ped.ü.e.d., prof. H.H. Əhmədov,
ped.ü.f.d., dos. T.S. Paşayev

Açar sözlər: kreativlik, inkişaf, nəzəriyyə, intellekt, motivasiya, idrak

Ключевые слова: креативность, развитие, теория, интеллект, мотивация, мышление

Key words: creativity, development, theory, intellect, motivation, cognition

Müasir dövrün əmək bazarı mürəkkəb istehsalat münasibətlərinin tənzimlənməsini və global təcrübənin mövcudluğunu tələb edir. Bu səbəbdən də XXI əsrin ali məktəbləri cəmiyyətin zəruri kompetensiyalara olan tələbatını ödəməyi bacarmalıdır. Həmin vəzifənin öhdəsindən gələn təhsil müəssisələri əmək bazarında, istehsalat prosesində, informasiya texnologiyaları ilə işin təşkilində, mədəni həyatda sağlam rəqabətə davam gətirə biləcək. Gərgin rəqabət və mürəkkəb problemlər fonunda elmi elmi ədəbiyyatda ictimai məsuliyyət, ünsiyyət və tənqidi təfəkkürün də rolu xüsusi vurğulanır Sadalananlarla yanaşı, kreativ intellekt, innovativ potensial, peşə bacarıqları və şəxsi inkişaf böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu səbəbdən “kreativlik” anlayışına maraq son illər durmadan artır və onun ətrafında alimlərin mübahisə və müzakirələri səngimək bilmir.

Kreativlik müasir cəmiyyətdə peşə fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində insanın uğur qazanmasının başlıca amili kimi çıxış edir. Əmək bazarında işə götürənlərin əsas tələbləri sırasında tənqidi və kreativ təfəkkür xüsusi yer tutur. Kreativlik şəxsiyyətin tez-tez dəyişən həyat şəraitinə uyğunlaşmasına imkan yaradır. O, stereotipləri qırmağa və yenilikləri anlamağa təkan verir. Kreativliyin inkişafı Azərbaycanda təhsil islahatları çərçivəsində qəbul olunmuş sənədlərin məzmununda da öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanununda, Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında bu məsələlər nəzərə alınaraq, təhsildə prioritetlər müəyyənləşdirilmişdir [1], [2], [3].

Mövcud tədqiqatların araşdırılması göstərmişdir ki, kreativlik mürəkkəb problemdir və alimlər onunla bağlı yekdil fikrə hələ də gəlməmişlər. Müxtəlif sahə nümayəndələri onu özünəməxsus metodlarla əlaqələndirir və beləliklə də fərqli nəticələrə gəlirlər. Onun müəyyənləşdirilməsinə dair yanaşmalar dəyişir, yeni nöqtəyi-nəzərlər meydana gəlir, lakin aktuallığı azalmır. Səbəb isə intellektual potensialın inkişafı və formalaşmasıdır. “Kreativlik” yaranma, başlanğıc, orijinallıq anlayışları ilə əlaqəlidir. Tədqiqatçıların bir qismi hesab edir ki, yaradıcı məhsul ictimai dəyərə malik olmalı, insanlar tərəfindən təqdir edilməli, bəyənilməlidir. Digərləri isə diqqətin həmin məhsulun yaradılma prosesində cəmləşdirilməsinin tərəfdarıdırlar.

Kreativliyi qeyri-adi, unikal nailiyyət, şəxsin və ya qrupun bacarığı (atributu) kimi dəyərləndirənlər də var. Yanaşmaların hər biri nailiyyət səviyyələrinin, faydalılığın,

orijinallığın mövcudluğunu nəzərdə tutur və bəzi insanların digərinlərinə nisbətə daha yaradıcı olduğunu hesab edirlər [7].

İnsanın yaradıcı qabiliyyətlərinin ölçülməsi sistemi E.Torransın tədqiqatının nəticəsi hesab edilir. Tədqiqatçı müəyyənləşdirmişdir ki, genetik faktor insanın gələcək yaradıcı məhsuldarlığının mühüm göstəricisi deyil, məktəb, pedaqoq, ailənin – ata və ananın kreativliyin inkişafına təsiri eyni dərəcədədir. Həmçinin tədqiqatçı eksperiment vasitəsilə sübut etmişdir ki, xüsusi təlim keçməklə kreativliyi inkişaf etdirmək olar. N.Koqan və M.Vollax isə düşünürlər ki, intellekt və kreativlik şəxsiyyətin xüsusiyyətləri və dərk etmə prosesi ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Onların tədqiqatına görə, nailiyyətlərin motivasiyası, rəqabət və ictimai məmnunluq şəxsiyyətin özünəreallaşdırmasının qarşısını alır, yaradıcı potensialının inkişafını ləngidir [24].

Rus psixoloqu V.N.Drujinin belə fikir yürütmüşdür ki, kreativlik və intellekt bir-birindən asılı olmayan, yəni müstəqil, həmçinin əks amillərdir. İntellektin yaranmasına təkan verən vəziyyətlər kreativliyin formalaşmasına ziddir [4]. Beləliklə, kreativlik və ümumi intellektin düşüncə prosesinə təsir göstərmələrinə baxmayaraq, hər biri həmin prosesin müxtəlif mərhələlərində fərqli rol oynayır. İnsanın fərdiliyi, unikalığı kreativlik problemi ilə sıx əlaqəlidir. Kreativlik şəxsiyyətin xarakterinə və fəaliyyətinin nəticələrinə təsir göstərir, onun sosial-psixoloji xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Kreativlik həyatın tez-tez dəyişən şəraitinə uyğunlaşmağa imkan yaradır, yeni davranış norma və qaydaları müəyyənləşdirir, şəxsiyyətə potensialını reallaşdırmaq imkanı verir, onun sosiallaşmasını mümkünləşdirir. Rus tədqiqatçıları kreativliyə dair müxtəlif yanaşmalar irəli sürmüşlər. O.K.Tixomirov kreativliyi yeni məhsulun yaradılması və ya yaradıcı təfəkkürün nəticəsi, P.M.Yakobson, V.A.Molyako yeni məhsulun yaradılmasına dair yaradıcı proses adlandırmışlar. Müasir dövrdə kreativlik daha çox fərdin orijinal dəyərlər yaratmaq xüsusiyyəti, qeyri-standart qərar qəbulu, məlum faktların çərçivəsindən kənara çıxmaq və s. kimi qiymətləndirilir. Kreativ təfəkkürün inkişaf problemini araşdıran rus tədqiqatçısı A.N.Luk tanınmış alim, ixtiraçı, musiqiçi, rəssamların tərcümeyi-hallarına əsaslanaraq, bir sıra yaradıcı bacarıqları qeyd etmişdir [5]:

- Başqalarının görə bilmədiyi problemi görmək;
- Reallığı tam şəkildə, hissələrə bölmədən qavramaq;
- Bir problemin həllində əldə olunan bacarıqları digərinin həllində tətbiq etmək;
- Uzaq anlayışları asanlıqla assosiasiya etmək;
- Bir neçə anlayışı vahid anlayışla əvəz etmək;
- Yaddaşın lazımı məqamda münasib məlumatı seçmək bacarığı;
- Yeni əldə olunmuş məlumatları artıq mövcud biliklər sisteminə daxil etmək bacarığı;
- Düşüncənin çevikliyi, ideya generasiyasının sürəti;
- Yaradıcı təxəyyül, hadisə və faktları olduğu kimi görmək;
- İdeyaları təkmilləşdirmək.

Təqdim olunan kreativ bacarıqların tərkib hissələrinin təhlili sübuta yetirir ki, tədqiqatçılar yaradıcı təxəyyülü və kreativ düşüncənin keyfiyyətini kreativ bacarıqların tərkib hissələri hesab edirlər.

Bəzi psixoloqlar kreativ fəaliyyət qabiliyyətini təfəkkür xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirirlər. Amerikalı alim, psixoloq, insan intellektinin problemləri ilə məşğul olan, intellekt modelinin strukturunu yaradan Coy Gilford müəyyənləşdirmişdir ki, kreativ insanlar divergent düşüncə tərzinə malikdirlər [16].

O, divergensiyanı kreativ fəaliyyətin əsası kimi dəyərləndirmişdir. Tədqiqatçının fikrincə, kreativlik standart düşüncə tərzindən imtina etməklə yanaşı, yaradıcı nailiyyətlərə şərait

yaradan əqli qabiliyyətdir. Bu tip düşüncə tərzinə malik insanlar istənilən problem həllində yalnız vahid düzgün cavab üzərində diqqətlərini cəmləşdirmir, müxtəlif istiqamətlərdə axtarış aparır, fərqli variantları nəzərdən keçirirlər. Belə şəxslər əksəriyyətə məlum olan və müəyyən qaydada istifadə edilən elementlərdən yeni kombinasiyalar qurur və ya ilk baxışda əlaqəsiz sayılan elementlər arasında əlaqələr yaradırlar. Kreativ düşüncənin əsasını divergent düşüncə tərzini təşkil edir. Bura bir sıra xüsusiyyətlər aiddir:

Orijinallıq – yeni, qeyri-standart ideyalar yaratmaq (bu özünü qəbul olunmuş cavablarla, qərarlarla üst-üstə düşməməsində göstərir) bacarığı;

Məhsuldarlıq – maksimum ideyaları söyləmək qabiliyyəti (lakin keyfiyyət deyil, kəmiyyət əsas götürülür);

Tamamlanmaq – “məhsul”u təkmilləşdirmək, ona tamamlanmış görkəm vermək bacarığı;

Çeviklik–geniş ideyalar spektrini generasiya etmək bacarığı.

Divergent düşüncə tərzindən əlavə, C.Gilford kreativliyin strukturuna dəyişikliklər aparmaq qabiliyyətini, qərar dəqiqliyini və digər intellektual xüsusiyyətləri əlavə etmişdir. Beləliklə, müəllif kreativliklə intellekt arasında müsbət əlaqə yaratmışdır.

Kreativliklə bağlı problemlərdən biri də onun diaqnostikasının aparılmasında müəyyən boşluqların, çatışmazlıqların mövcudluğuudur. XX əsrin sonunadək tədqiqatçılar kreativliyi intellektin funksiyası kimi nəzərdən keçirir, kreativliyin səviyyəsini isə intellektin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirirdilər. Psixoloqlar müxtəlif insanlar üzərində tədqiqat aparmışlar. Bəziləri orta, bəziləri yüksək, digərləri isə aşağı intellekt göstəricisinə malik insanları eksperimentə cəlb etmişlər. Araşdırmanın nəticəsinə əsasən belə fikir formalaşmışdır ki, psixometrik xüsusiyyətlərlə kreativlik arasında əlaqə mövcuddur, lakin bu, xətti uyğunluq deyil. Alimlər belə qərara gəlmişlər ki, intellektin səviyyəsi ilə kreativlik müəyyən vaxtadək bir-birilə bağlı olur. Həddindən artıq yüksək intellekt isə kreativliyin inkişafına maneçilik törədir. Kreativlik E.Torransın da tədqiqatlarında universal yaradıcı dərkətmə qabiliyyəti, müstəqil, intellektdən asılı olmayan faktor kimi nəzərdən keçirilir [22]. İnsanın yaradıcılıq bacarıqlarının psixodiaqnostika metodlarının müəllifi Elis Torrans geniş empirik tədqiqatların nəticələrinə əsaslanaraq, kreativliklə intellektin nisbətində dair model təqdim etmişdir. Kreativliyin psixologiyasında E.Torransın “İntellektual astana nəzəriyyəsi” geniş yayılmışdır. Ona əsasən İQ (intellektuallıq əmsalı) 115-120 baldan aşağı olduqda intellektlə kreativlik vahid faktor təşkil edir, İQ-nün orta və ya aşağı səviyyəsi kreativliyə birbaşa təsir göstərir, çünki onlar arasında mütənasiblik vardır. İQ 120-dən yuxarı olduqda, kreativlik müstəqil faktor sayılır və intellektlə kreativlik arasında əlaqə müşahidə edilmir. İQ 170-dən yüksək olduqda yaradıcı bacarıqların formalaşmasında çətinliklər yaranır. İQ ilə kreativlik arasında mənfi işarəli xətti əlaqə olur [23].

Kreativlik E.Torransla yanaşı, C.Gilfordun da tədqiqatlarında geniş yer almışdır. O, kreativliyin altı xüsusiyyətini təsnif etmişdir:

- Problemin müəyyənləşdirilməsi və qoyuluşu bacarığı;
- İdeyalar generasiyası bacarığı–sürətlilik;
- Müxtəlif ideyalar irəli sürmək bacarığı –çeviklik;
- İctimai baxışlardan, mövcud fikirlərdən fərqlənən qeyri-standart ideyalar yaratmaq

bacarığı – orijinallıq;

- Obyekt, fakt və hadisənin yeni detallar əlavə olunma yolu ilə təkmilləşdirilməsi bacarığı;
- Problem həlli bacarığı–təhlil və sintez [16].

Tədqiqatçı intellektin üçölçülü strukturunu yaradaraq (məzmun, əməliyyat, nəticə) (SOI-structure of the intellect), iki tip düşüncə tərzinin (konvergent və divergent) fərqi təhlil

etmişdir.

Konvergent düşüncə ümumidən xüsusiyyə, yəni təqdim edilən müxtəlif şərtlər əsasında daha dəqiq olanı müəyyənləşdirməkdir. Divergent düşüncə isə eyni şərtlər əsasında sürət, çeviklik, orijinalıq və dəqiqliklə səciyyələnən mümkün qədər çox variantın təqdim edilməsindən ibarətdir.

Q.Ayzenk hesab edir ki, intellektlə kreativlik arasında birbaşa əlaqə mövcuddur [14]. Belə ki, yüksək intellektə malik insan yüksək kreativliklə seçilir və ya əksinə. Yaradıcı proses psixi fəallığın xüsusi forması deyil. L.Termen və K.Koks tədqiqatlarında yaradıcı bacarıqların səviyyəsinin intellektin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyənləşdirildiyini qeyd etmişlər [21] və [12].

İntellekt və onun xüsusiyyətlərini araşdıran alimlər sübut etmişlər ki, təlim və intellektin yaradıcılıq bacarıqları ilə əlaqəsi çox zəifdir. L.Terstoun bunun səbəbini yaradıcı təfəkkürün divergent düşüncəylə bağlılığının olmamasında görür.

Təqdim edilən konsepsiyalardan son dərəcə maraq doğuranı P.Sternberq tərəfindən işlənilib hazırlanan "investisiya nəzəriyyəsidir". O, kreativ düşüncəli insanları investora (sərmayəçiyə) bənzətmişdir [19]. Bu kateqoriyaya aid şəxslər ucuz alıb, baha satmaq ideyasının tərəfdarıdır. Alimlərin fikrincə, kreativlik əqlə riskə getmək, maneələrin öhdəsindən gəlmək, ətrafdakı insanların fikrinə müqavimət göstərmək, mövcud fikirlərin əksinə getmək, daxili motivasiyaya malik olmaqdır. A.Maslou və K.Rocers tədqiqatlarında həyata yaradıcı münasibət, davranış kreativliyini araşdırmışlar [6] və [8]. A.Maslou kreativliyi özünü aktuallaşdıran şəxsiyyətin təbii xüsusiyyəti kimi qeyd etmişdir. A.Maslouya görə, özünüaktuallaşdırma istedad, bacarıq, insan potensialının özünüreallaşdırma prosesidir. Kreativlik, əslində, hər kəsə məxsusdur. Lakin avtoritar mühit onu boğaraq, inkişafının qarşısını alır. Alim kreativliyi ilkin və yenidənəyanma kimi fərqləndirir. İlkin kreativlik anadangəlmədir, hər kəsə məxsusdur, ilham verən yaradıcılıqdır. Yenidənəyanma kreativlik isə yaradıcı məhsulun təkmilləşməsi, müəyyən formaya salınmasıdır. Maslounun kreativlik nəzəriyyəsində əsas yer motivasiyaya məxsusdur. Alim motivasiyanı şəxsiyyətin tələbatlarına əsasən müəyyənləşdirmişdir. İnsan tələbatlar iyerarxiyasında ucaldıqca, daha çox fərdilik, yaradıcı imkanlar nümayiş etdirir. A.Masloudan fərqli olaraq, K.Rocers bildirir ki, şəxsiyyət və davranış insanın ətraf aləmi dərk etməsinin unikal qavrama funksiyasıdır. Özünüaktuallaşdırma insanın hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət olmaq məqsədilə ömür boyu daxili imkanlarını, potensialını reallaşdırması prosesidir. Belə şəxsiyyət qabiliyyətindən, istedadından və potensialından səmərəli şəkildə yararlanır, daim inkişaf və axtarışda olur. K.Rocers kreativliyi problemin yeni həlli yollarının tapılması və ifadəsi kimi dəyərləndirmiş və bunun üçün yaradıcı fəaliyyətin, daxili, xarici şəraitin əhəmiyyətini vurğulamışdır [8].

İnsanın təkrarolunmazlığı, fərdiliyi, unikallığı kreativliklə sıx əlaqəlidir. Əksər elmi tədqiqatlarda "kreativlik" anlayışı yaradıcılıq ilə eyniləşdirilir. Bu isə kreativliyin elmi əsaslarından yayınmaq təhlükəsi yaradır. Beləliklə, "kreativlik" anlayışının psixoloji nöqtəyindən araşdırılması və təhlili zərurəti yaranır. Hazırda kreativliyin psixologiyasında koqnitiv (idraki), psixometrik, motivasiya, ictimai-şəxsi yanaşmalar fərqləndirilir. Onlar "kreativlik" anlayışına aydınlıq gətirən bir sıra konsepsiyaların ortaya çıxmasına təkan vermişdir.

Kreativlikdən bəhs edərkən vurğulamaq yerinə düşər ki, o, fərdin, ətraf aləmin, obyektiv reallığın fenomenal və məna mahiyyətinin subyektiv qavranılması prosesidir. Lakin burada gözlə görülən əşyavi və maddi məhsulun yaradılmasından söhbət gedə bilməz. Kreativ prosesin nəticəsi şəxsiyyətin formalaşdırılmasında, insanın fərdi psixikasında, ruhun yaradılmasında özünü göstərir.

Kreativlik insanın düşüncə, hiss, müxtəlif fəaliyyətlərində özünü büruzə verən yaradıcı imkanlarıdır. Kreativ təfəkkür qeyri-adi ideyaların generasiyasını, qəbul olunmuş düşüncə tərzindən kənarlaşma, problem həlli, qərar qəbulu prosesi kimi nəzərdən keçirilə bilər. Məhz bu bacarıqlar müasir dünyada fəaliyyət göstərən insan üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Kreativliyin daha uğurla reallaşdırılmasına zəmin yaradan amillər sırasında yaradıcılığa daxili motivasiya, özünüqiymətləndirmə, yaradıcılığın təlimdə dəstəklənməsi, təlim-tərbiyə prosesində humanizm ideyalarının təbliği və s. vurğulamaq mümkündür.

Mövzu üzrə araşdırma aparan alimlərin fikirlərini qruplaşdırmaq mümkündür. Problemlə bağlı əsas tədqiqatlar sistemləşdirilərək konsepsiyaların aşağıdakı təsnifatı müəyyənləşdirilmişdir:

- Psixanalitik yanaşma;
- Son məhsul yanaşması;
- Psixometrik yanaşma;
- Koqnitiv (idraki) yanaşma (buraya pragmatik metodlar, idrak nəzəriyyələri və mərhələyəyönlü öyrənmə daxildir);
- Özünüifadə və mistik yanaşma;

Psixanalitik yanaşmaya görə kreativliyin incəsənətdə istifadəsi şüuraltı fəaliyyətdir. Freyding ideyalarına əsaslanan bu yanaşma şüurlu və şüursuz proseslər arasındakı gərginliklə bağlıdır. O, kreativliyi incəsənət xadimlərinin arzularını ifadə etmək tələbatı kimi dəyərləndirirdi [15].

Son məhsul yanaşması kreativliyi məhsulun yaranması ilə nəticələnən proses kimi nəzərdən keçirir. Kreativ təcrübə reproduktiv təcrübəyə ziddir (20). Tədqiqatçıların əksəriyyəti bu yanaşmanı qəbul etməsələr də, kreativliyin nəticədə (son məhsulda) özünü göstərməsi haqqında olan nəzəriyyələri dəstəkləyirlər. Dizayn, incəsənət, musiqi və s. sahələrdə istehsal məhsulları kreativ prosesin nəticəsidir. “Kreativlik nəzəriyyələri” və “Kreativlik bələdçisi” kitablarında bu barədə geniş məlumat verilmişdir [10] və [19]. “İncəsənət əsərlərinin hər birində kreativlik axtarmaq düzgün deyil” fikrini söyləyənlər də vardır [20].

Psixometrik yanaşmanı dəstəkləyən tədqiqatçılar kreativliyi ölçülən xüsusiyyət kimi dəyərləndirirlər. Kreativliklə bağlı fundamental tədqiqatların müəllifi Gilfordun fikrincə, bu, tək-cə görkəmli şəxsiyyətlərə deyil, hər kəsə xas xüsusiyyətdir (16). Torrans ötən əsrin 60-70-ci illərində həmkarının ideyası əsasında Kreativ Düşüncə Testlərini tərtib etmişdir (23) Həmin tapşırıqlar divergent düşüncə və problem həlli kimi bacarıqları qiymətləndirir. Bu yanaşma digər alimlər tərəfindən ciddi tənqiddə məruz qalmışdır. Opponentlər (Almeida, Ferrando) iddia edirlər ki, yanaşma kreativliyi üzə çıxara bilmir. Lakin çatışmazlıqların olmasına baxmayaraq, dəyərli nəticələr də qazanılmışdır: ixtiraçılar və digər görkəmli şəxsiyyətlər yaradıcı qabiliyyətə malik yeganə insanlar deyil [11]. Psixometrik yanaşmalarda kreativlik istedad və s. xüsusi keyfiyyətlərlə əlaqələndirilir, fərdin kreativ düşüncə tərzini kimi müəyyənləşdirilir. Bəzi tədqiqatlarda qeyd olunur ki, kreativliyin inkişafı və kultivasiyası mümkündür. Kraftın nəzəriyyəsinə əsasən, kreativliyin iki müxtəlif istiqaməti mövcuddur; “böyük K” və “kiçik K”. Birinci qrupa Eynşteyn, Nyuton, Motsart, Pikasso kimi anadangəlmə istedadla malik insanlar daxildir. Onların hər biri öz sahələri üzrə kreativ nailiyyətlər qazanmış, yeniliklər yaradaraq bəşəriyyətə böyük töhfələr vermişdir. Aşağı kreativlik istedadlı və qabiliyyətli insanlara aid deyil, onlar innovativ partlayışlar etməyə qadir olurlar. Kiçik kreativlik qeyri-adilik deyil, bu səbəbdən də gündəlik problemlərin həllində daha faydalıdır. Şneyderman inqilabi və təkamül kreativlik aktlarını müqayisə edərək belə qənaətə gəlmişdir

ki, birinciyə Nobel mükafatı laureatları və xüsusi istedadlı insanlar, ikinciyə isə peşəkar həkim, innovativ müəllim aiddir [18].

KK (kiçik kreativlik) təhsildə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. O, öyrənənlərin daxili imkanlarının üzə çıxarılmasında, intellektual nailiyyətlərin əldə edilməsində, dərslə marağın artırılmasında mühüm rol oynayır. Problemlə bağlı ədəbiyyatın təhlili kreativliyin inkişafının təkcə imkan deyil, günün tələbi olmasını ortaya çıxarmışdır. Runkonun fikrincə, kreativ potensial hər bir uşağın təbiətində mövcuddur [17]. Həmkarının fikrini dəstəkləyən Kraft kreativliyin inklüziv və demokratik perspektivlərini qeyd edərək, bütün insanların erkən uşaqlıq dövründən etibarən kreativ imkanlara malik olmasını vurğulamışdır [13].

Koqnitiv (idraki) yanaşma kreativliyi idrak prosesi kimi nəzərdən keçirir, kreativ təfəkkürü ətraflı şəkildə araşdırır. Ümumiyyətlə, bu, kreativliklə bağlı ən çox müzakirə olunan tədqiqat sahəsidir və bir neçə istiqaməti əhatə edir: praqmatik metodlar, idrak nəzəriyyələri və mərhələyənlü öyrənmə.

Mərhələyənlü öyrənmə kreativ prosesdə fərqli addımları araşdırır. Həmin yanaşmaya görə, kreativlik gözlənilmədən yaranmır, əksinə, o, bir neçə mərhələdən ibarət olur.

Praqmatik metodlar mərhələyənlü yanaşma ilə oxşardır, kreativliyin inkişafı məqsədlə müxtəlif texnikalardan istifadəni nəzərdə tutur. Nümunə kimi, Aleks Osbornun təklif etdiyi beyin həmləsini göstərmək olar.

Düşüncə nəzəriyyəsinin tərəfdarları istedadlı, dahi insanlar üzərində maraqlı müşahidələr aparmış, onların alim, ixtiracı, incəsənət xadimi olmasına zəmin yaradan şəxsi keyfiyyətlərini müəyyənləşdirmişlər [9].

Özünüifadə və mistik yanaşmada şəxsiyyətin özünü qeyri-adi tərzdə göstərməsi nəzərdən keçirilir. Burada estetik nəticələrə daha çox diqqət yetirilir.

Müasir dövrdə gənclərin hərtərəfli inkişafına, müxtəlif bacarıqlarının formalaşdırılmasına, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Prosesin tənzimlənməsi ali təhsildə mütəxəssis hazırlığına yeni yanaşmaların tətbiqi ilə bərabər, müəllimin də müvafiq keyfiyyətlərə malik olmasını tələb edir. Pedaqoqun vəzifəsi təkcə biliklərin ötürülməsi deyil, eləcə də təhsilənlərin şəxsiyyətinə, mənəvi aləminə və yaradıcılığına təsir göstərməkdir. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması şəraitində, texnologiyanın bütün sahələrə inteqrasiya etdiyi bir dövrdə tələbələrin “fəaliyyət və təfəkkür məktəbi” ilə təmin olunması onların hərtərəfli, kreativ inkişafına zəmin yaradacaq. Məqsədə çatmaq üçün biliklərin ötürülməsi ilə yanaşı, həmin məlumatların təhlilinin aparılması, öyrənənlərin təlim prosesinə, fəaliyyət və sosial münasibətlərə fəal formada qatılması, çoxçeşidli problemlə vəziyyətlərin yaradılması tələb olunur.

Beləliklə, “kreativlik” müasir elmdə çoxölçülü və çoxaspektli anlayış kimi izah edilir. Geniş anlamda o, müstəqil, vahid, tam sistem kimi özünü büruzə verir, insan həyatının bütün istiqamətlərində fəaliyyət göstərir. Buraya kreativ proses, kreativ məhsul aiddir. Kreativ məhsul yaradıcı prosesin nəticəsidir desək, yanılmazdır. Lokal mənada kreativlik yaradıcılığa dair insanın qabiliyyətidir və o hər kəsdə müəyyən səviyyədə mövcuddur. Kreativlik fəaliyyətdə özünü göstərir, formalaşır və inkişaf edir. Bu prosesdə kreativ mühit xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin aktuallığı. Kreativliyin inkişafı Azərbaycanda təhsil islahatları çərçivəsində qəbul olunmuş sənədlərin məzmununda əksini tapdığı, dünya təhsilində prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyənləşdirildiyi üçün təhsildə onun inkişafı əhəmiyyətli məsələ kimi gündəmə gəlmişdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə təhsilənlərdə kreativliyin inkişafının psixoloji

asasları müəyyənləşdirilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə praktik olaraq problemlə bağlı əsas tədqiqatlar sistemləşdirilərək konsepsiyaların təsnifatı verilmişdir.

Ədəbiyyat

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 19 iyun 2009-cu il.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 oktyabr 2013-cü il tarixli 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
3. Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2010.
4. Дружинин В.Н. Психология и психодиагностика общих способностей. М., 1994.
5. Лук А.Н. “Мышление и творчество” – М.: Политиздат, 1976.
6. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики / пер. с англ. А.М. Татлыбаевой. СПб., 1999.
7. Психологическая энциклопедия. 2-е издание / Под ред. Р.Корсини и А.Ауэрбаха. Питер, 2006.
8. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М., 1994.
9. Albert R.S., Runco M.A. Theories of Creativity. Newbury Park; London: Sage Publications, 1990.
10. Albert R.S., Runco M.A. A history of research on creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), Handbook of creativity (pp. 16-31). New York, NY, US: Cambridge University Press, 1999.
11. Almeida G.S., Pierto Pierto L., Ferrando M., Olivera E. and Ferrandiz C. Torrance Test of Creative Thinking: The question of its construct validity. Thinking Skills and Creativity, 3 (1), 53-58, 2008.
12. Cox C. M. Genetic studies of genius: V. 2. The early mental traits of three hundred geniuses. Stanford, CA. Stanford University Press, 1926.
13. Craft A. Creativity in schools: tensions and dilemmas. London: Routledge, 2005.
14. Eysenck H.J. Revolution in the theory and measurement of intelligence // Psycho). Assessment (Spain). 1985, p.99-158,
15. Freud S. On creativity and the unconscious. [S.I.]: Harper Row, 1958.
16. Guilford J.P. Creativity. American Psychologist, 5(9), 444-454, 1950.
17. Runco M.A. Education for creative potential. Scandinavian Journal of Educational Research, 47, 317-324, 2003.
18. Schneiderman B. Creating Creativity: user interfaces for supporting Innovation. ACM transaction on Computer-Human Interactions, 7(1), 114-138.
19. Sternberg R.J. Handbook of creativity. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
20. Taylor C.W. Various Approaches to and Definitions of Creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), The Nature of Creativity: Contemporary Psychological Perspectives (pp. 99–121). New York: Cambridge University Press, 1988.
21. Terman L.M. Psychological Approaches to the biography of genius // P. E. Vernon (ed.). Creativity, L. 1972.
22. Torrance E.P. Guiding creative talent. Englewood Cliffs, W.J., 1964. 234 p.
23. Torrance E.P. Torrance Tests of creative thinking. Lexington, MA: Personnel Press, 1974.
24. Wallach M.A., Kogan N. Modes of thinking in young children. New York Holt,

Rinehart and Winston,1965.

Психологические основы развития креативности обучающихся

Резюме

В статье освещаются вопросы креативности, ее значение в современном обществе, в разных сферах профессиональной деятельности, как основного фактора успешности человека, создание условий для приспособления личности к условиям постоянно меняющегося мира, важности новшеств. Также затронута проблема роста интереса к креативности и дискуссий учёных вокруг данного феномена.

Наряду с этим, автор рассматривает определения, данные креативности в теориях и подходах различных исследователей, проводит сравнительный анализ креативности и интеллекта. Подчёркивается, что развитие креативности нашло своё отражение в документах, принятых в рамках образовательных реформ, проводимых в Азербайджане.

N. Zeynalova

The psychological basis of the development of creativity in learners

Summary

The article highlights the creativity to be the basic advantage of people getting success in various professional activities in modern society. The article also states that to break stereotypes and to understand innovations it is necessary for a person to get adapted to the changing life-style. The interest to the notion of “creativity” has constantly been increasing lately, and it is observed that the scientists have much interest to the discussions and arguments dealing with this problem.

Besides, the different viewpoints of various investigators about the mentioned problem have been touched upon by the author in the article. She has held comparative analysis of creativity relationships with intelligence. It is stated that the development of creativity has been reflected in the content of the documents adopted within the framework of education reforms in Azerbaijan.

Redaksiyaya daxil olub: 07.02.2019